

Interieur en inventaris tot 1800

B. Dubbe

Inleiding

Wie thans de Grote of Lebuinuskerk binnentreedt wordt zeker niet geïmponeerd door het sobere kerkmeubilair, hoewel dit, juist door zijn eenvoud, het monumentale karakter van het gebouw een accent geeft. Hoe anders moet het interieur van de kerk er in de middeleeuwen hebben uitgezien. Het is niet gemakkelijk zich daarvan een beeld te vormen. Immers al hetgeen vóór de reformatie bijdroeg aan de inrichting en verfraaiing van de kerk is goeddeels verdwenen. Door het ontbreken van afbeeldingen van het inwendige en de teloorgang van de daarop betrekking hebbende archivalia, zoals rekeningen van de kerkfabriek, is het moeilijk zich in detail voor te stellen, dat deze kapittelkerk en voornaamste kerk van het Oversticht, ook wat de inventaris betreft van allure moet zijn geweest.

Toch zijn er daaromtrent wel enige aanwijzingen te vinden. Toen de provisoren van de Lieve-Vrouwe-Broederschap te Calcar bij Kleef besloten hadden tot het stichten van een nieuwe altaarkast op het hoofdaltaar in de Nicolaïkerk aldaar, namen zij zich voor enige kerken te bezoeken voor het opdoen van ideeën ten aanzien van de vorm en de uitvoering. Voor dit doel reisde een kleine commissie in 1488 naar Wezel en zond men een tekenaar naar Den Bosch om een schets te maken van het daar aanwezige altaar. In hetzelfde jaar werden ook Zutphen en Deventer bezocht: 'Datmen to Sutphen ind to Deunter trecken soldt die taeffelen daer staende to besien, om een ontwerp dair uit to nemen'. Te Deventer bleef de delegatie enige dagen, waarschijnlijk omdat men daar het voorbeeld aantrof dat overeen kwam met hun wensen dienaangaande. Er werd besloten de beeldensnijder meester Arndt uit Zwolle, die werkte van circa 1460-1492, naar Deventer te ontbieden: 'Om daer to verhoeren ind raetz mede to plegen die taeffel to verdingen to maeken'.¹ Hieruit blijkt, dat de altaarkast te Deventer kennelijk van een zodanige kwaliteit was, dat vreemdelingen het de moeite waard vonden er een voorbeeld aan te nemen.

Altaren

Gerhard Dumbar (1680-1744), de schrijver van 'Het Kerkelijk en Wereltlijk Deventer', geeft een gedetail-

leerde beschrijving van een deel van het interieur en wel in het bijzonder van het koor. Hij deelt daarover het volgende mee:

'Tree dan voort met my koorwaert aen, en, het benedenste koor door hulp van vier trappen opgeklimmen, sla daer gade de wel uitewrogte afgescheidene zitplaetzen van den Proost, Deken, de Kanunniken en Vicarissen van weerkanten nevens de plaets van zeker kleen autaar, den heiligen Chrysostomus toegeeigent,² als de ordinarius van ons kapittel, dien ik bezitte getuigt: alwaer men op den dagh van dien sant vint te boek geslagen deze woorden "Dees is de voorstander (patroon) van het kleene autaar op het koor" (...) Van daer langs zeeven trappen ten hoogsten koore gestegen, konde men van naerby beschouwen het pragtige hooge autaar aen Sint Lebuinus heiligh. Een heerlijk en wel uitgewrogt werk, waaran op dat de woorden eenes ouden schryvers de myne maeke, "mennigen braven meister sijnen konste getoent hefft", uitgedost met cierlijk geborduurde en rykelijk met gout en zilver gestoffeerde autærklederen en van alle andere nootwendigheden overvloedigh voorzien; pronkende met eene kostelyke zilvere vergulde kibori, een zilveren beelt van Sint Lebuinus staende op eenen zeskantigen voet en omgordt met eenen konstigh gevlogten gordel, door Hendrik Cuiper en Agate zyne huisvrouw aen dit beelt opgeoffert; en een zilveren kruis door juffer Essele Wyntjes aen dit autaar geschonken; op dat ik zwyge van de kostbaere zilvere kassen met verscheidene zoo genaemde heilige overblijfselen binnen in dit autaar opgesloten; welker we in het vervolg nader zullen gedenken. Voor dit autaar hing een welgemaekte groote kroon, op gezette tyden bestraelt door brandende waskaersen'.³

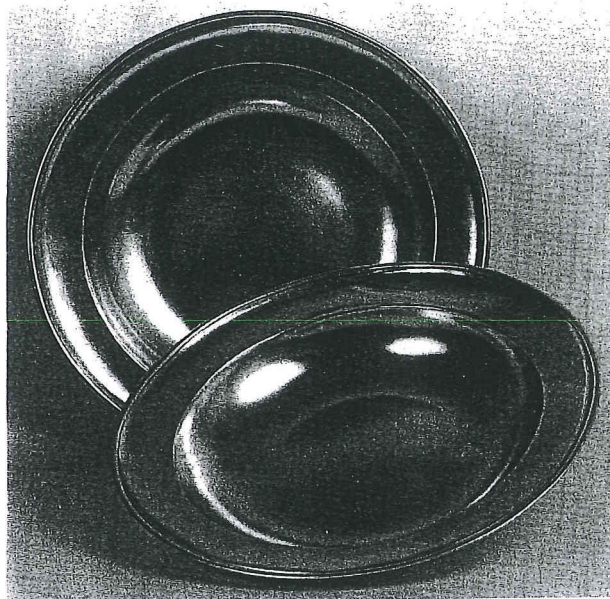
Deze beschrijving berust uiteraard niet op eigen waarneming van Dumbar. Het is een reconstructie die gebaseerd is op hetgeen hij in de Deventer archieven vond. Ook was Dumbar in het bezit van een ordinarius van het kapittel, waarin de namen van de kapittelheren waren opgetekend en allerlei gegevens omtrent de kerk, de altaren, de regels betreffende liturgische plechtigheden en dergelijke. Op grond van deze archivalia kwam hij tot de slotsom dat er, behalve het hoogaltaar en dat van Chrysostomus, nog vierender-

twee typen bekertjes, het ene hoog 4,4 cm, diameter 5,2 cm en het andere hoog 6 cm en diameter 4,1 cm. Thans worden in de Grote Kerk ook bewaard de vier zilveren avondmaalsbekers, die vroeger tot het gerei van de Bergkerk behoorden. De eerste twee bekers (hoogte: 18,2 cm) dragen onder de voet het jaartal '1618' en de naam 'Johan van der Beeck'. Zij zijn versierd met gegraveerde guirlandes en festoenen, met granaatappels, vruchten, bloemen en vogels. Onder de bodem van deze stukken is een meesterteken geslagen, dat wel aan de Deventer zilversmid Harmen Maetyssen moet worden toegeschreven. De derde en vierde beker hebben onder de bodem het jaartal '1616' en de naam 'Johan van Boecholt'. Onder de laatste 6 van het jaartal is eerst het cijfer 7 gegraveerd geweest. Ook deze avondmaalsbekers zijn weer versierd met gegraveerde guirlandes, festoenen, vogels, bloemen en vruchten. Blijkens het meesterteken H S zijn ze gemaakt door Hendrik Swelink. Op de eerste twee bekers is in 1689 door Conraedt van Hertem een afbeelding van de Bergkerk gegraveerd met daaronder het opschrift 'Barch Kerke' (afb. 239).²²⁷

Tenslotte wordt er ook nog een zilveren schotel bewaard (diameter 36 cm), die eens aan de Waalse kerk te Deventer toebehoorde. Op het plat is een mooi doorsneden wapenschild gegraveerd. Het bovenste veld is beladen met een koeiekop, het onderste met drie naast elkaar geplaatste kookpotten. Om het wapenschild, compleet met dekkleden en helmteken, is het volgende opschrift gegraveerd: 'Alexandre Brouwer m'a donné en mourant à l'église Walonne de Deventer 1707'. Het wapen zal derhalve van Alexander Brouwer zijn geweest. De schotel zelf heeft drie merken respectievelijk van de maker, de Deventer zilversmid Magnus Lucassen, de Deventer adelaar en de jaarletter L voor 1711 (afb. 240).

Naast zilveren, werd ook tinnen avondmaalsgerei gebruikt. In 1626 werden bij Jacob van Swinderen twee takekannen gekocht, grote wijnkannen met een inhoud van circa 3,6 liter.²²⁸ In 1710 werden twee schotels aangeschaft bij de Deventer tinnegieter Jan Noordinck²²⁹ en in 1714 twee stuks bij zijn collega Willem Alderkamp²³⁰, terwijl in 1725 te Amsterdam gemaakt werden '2 bekenen met tregeteren om te gebruiken op de tafel wanneer het nagtmaal bedient wordt'.²³¹ Deze offerschalen werden in de negentiende eeuw door zilveren exemplaren vervangen.

Van het tinwerk dat nu nog tot het bezit van de Lebuinuskkerk behoort moeten allereerst de twee grote takekannen worden genoemd, die in 1626 waren gekocht en waarschijnlijk in 1638 werden hergoten door de tinnegieter Jan Lieffers. Ze zijn 45 cm hoog en hebben een balustervormig lichaam dat rust op een gewelfde voet, een hoge hals, een gewelfd deksel met een torentje en een driekakig scharnier. Midden om het kanlichaam zijn twee groeven gedraaid. Deze kannen zijn uit de Bergkerk afkomstig.²³²

Afb. 237 Twee schalen (zilver, diam. 28,4 cm, 1822). Coll. Grote of Lebuinuskkerk, Deventer (foto Gemeentelijke Archiefdienst Deventer).

Afb. 238 Offerschaal (zilver, 35 x 25,5 cm, 1843). Coll. Grote of Lebuinuskkerk, Deventer (foto Gemeentelijke Archiefdienst Deventer).

Naast deze beide grote kannen zijn er nog twee, eveneens uit de Bergkerk en daterend uit de zeventiende eeuw (hoogte 33,5 cm). Ze hebben een peervormig lichaam, een gewelfd deksel met torentje en een driekakig scharnier. In de boord van de hals bevindt zich een pegel, waaruit blijkt dat het maatkannen zijn (afb. 241). In de negentiende eeuw werden voor de Lebuinuskkerk vier kannen gekocht en wel bij de tinnegieter Poulus van Wijhe (1788-1845) in de Korte Bisschopstraat. Zijn merk, de gekroonde roos met de letters P V W is in het deksel geslagen. Naast het merk staan het jaartal 1822, het cijfer 6 en de letter M. Twee

Afb. 239 Avondmaalsbeker (zilver, 18,2 cm, 1618). Coll. Grote of Lebuinuskerk te Deventer (foto Gemeentelijke Archiefdienst Deventer).

van de kannen zijn 37 cm hoog, de beide andere 28,5 cm. Ze hebben alle negentiende-eeuwse vormen (afb. 242).

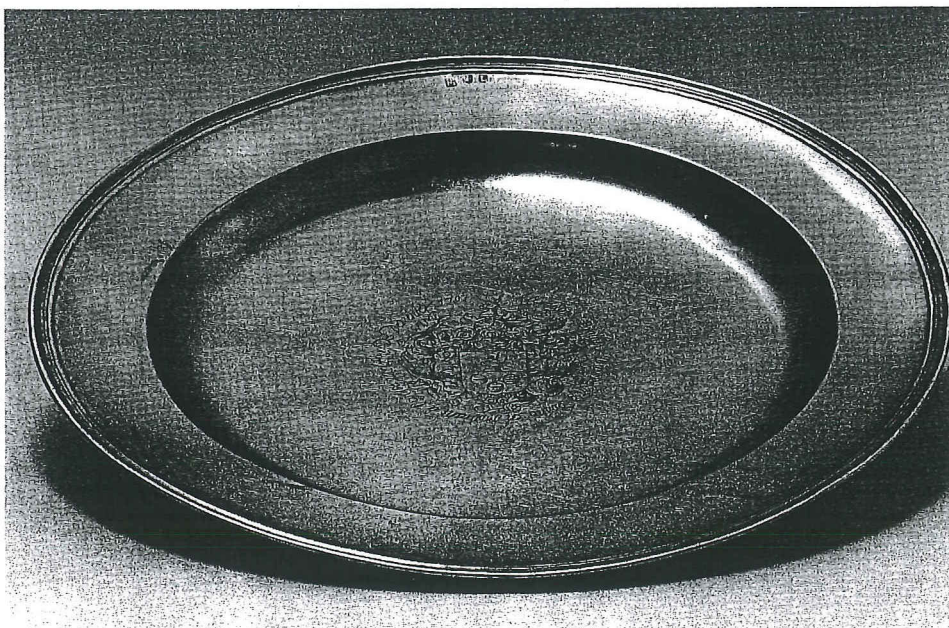
Tot het in de kerk aanwezige twintigste-eeuwse tin behoren drie kandelaartjes in Lodewijk XIV-stijl, hoog 19,5 cm en twee kandelaars die vroeger in de Bergkerk stonden, hoog 27,5 cm. Op de voet ervan staan de letters BK voor Bergkerk. Ze zijn gemerkt met het engelmek waar in de initialen van de Haagse tinnegieter Jan Meeuws. Ook zijn er nog enige tinnen schalen. Negen zijn gemaakt door Kamphof Zwolle (diameter 22,2 cm) en één door de firma Meeuws en Zn. te Den Haag (diameter 23 cm).

Verwarming

Over verwarming van de kerk kan in de zeventiende en achttiende eeuw nauwelijks gesproken worden. Door middel van vuurpotten en stoven trachtte men het verblijf gedurende de kerkdienst zo dragelijk mogelijk te maken. Zo werden in 1699 '50 groote vuerpotten' gekocht, een aankoop die regelmatig in de rekeningen terugkomt.²³³ In de achttiende eeuw was Derk van Krewinkel de vaste leverancier van deze potten. Hoe ze gebruikt werden blijkt niet uit de rekeningen. Waarschijnlijk werden ze tussen de banken en in de gestoelten geplaatst. Naast potten kende men de stoven, waarin een vuurtestje stond met gloeiende kooltjes. Ten behoeve van het gloeiend maken van die kooltjes had men de beschikking over een 'vuerketel'. De koperslager Jan ten Recke bijvoorbeeld ontving in 1713 een bedrag van het 'rontom lappen van de koperen vuerketel',²³⁴ terwijl negen jaar later bij zijn collega J. Arentsen een nieuwe werd gekocht.²³⁵ In de negentiende en twintigste eeuw probeerde men met grote kachels de winterse temperatuur in de kerk te verdrijven, hetgeen maar matig gelukte.

Psalmborden

In de zeventiende eeuw werd in de Grote Kerk kennelijk nog gebruik gemaakt van 'leijen', waarop de nummers van de te zingen psalmen werden geschreven. In 1663 maakte de Deventer beeldsnijder Derk Daniels lijsten om de 'leijen'.²³⁶ Later werden ze vervangen door houten borden: 'Aen Hend. Willem Kempen voor een psalmbort gesneden f. 5-6'.²³⁷

Afb. 240 Broodschaal (zilver, diam. 36 cm) met graving wapen Alexander Brouwer 1717. Coll. Grote of Lebuinuskerk, Deventer (foto Gemeentelijke Archiefdienst Deventer).

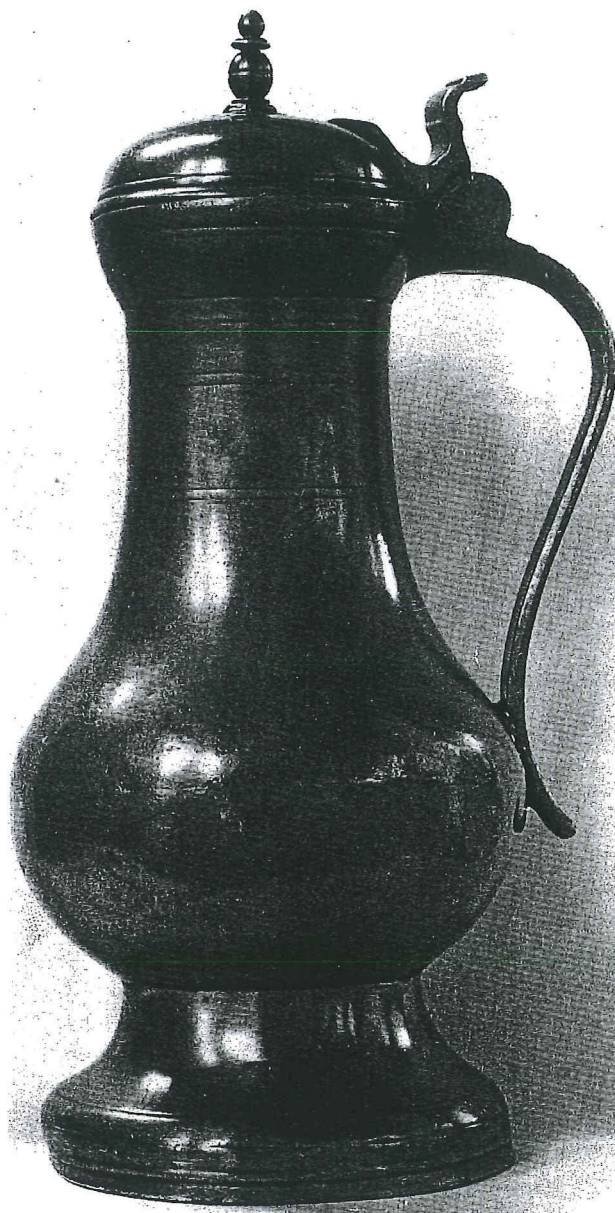

Afb. 242 Twee avondmaalskannen (tin, h. resp. 37 en 28,5 cm, 1822). Coll. Grote of Lebuinuskkerk, Deventer (foto B. Dubbe).

Orgels

In de middeleeuwen waren er in de Lebuinuskkerk twee, mogelijk zelfs drie orgels.²³⁸ Daarover zijn geen verdere bijzonderheden bekend. Wel werd in 1541 'den vremdbden organist als der kerckmeisters dat nye orgel ontfangen hadden mitten samen den spoelluyden' een beloning gegeven.²³⁹ In 1597 werden 'etliche gengen' aan het orgel gerepareerd voor de som van 50 goudgulden. Op dat ogenblik was er inderdaad sprake van 'het' orgel, dat zich in het zuidelijk zijschip, in de omgeving van de zijdeur bevond, waardoor men naar het raadhuis kon gaan.²⁴⁰ Ingrijpende reparaties vonden in 1616 plaats door de Arnhemse orgelbouwer Johan Morlet II. Toen ging het om een orgel dat tegen de noordmuur van de kerk stond, de juiste plaats werd niet aangegeven. Was het orgel inmiddels verplaatst?²⁴¹ In 1638 werden enige kleine reparaties uitgevoerd door een zekere Galtus Hermersen en enige jaren later door de Zwolse orgelmaker Reinier Henrix.²⁴²

In de jaren zestig van de zeventiende eeuw werd het orgel geheel hermaakt. Het werk werd in 1663 opgedragen aan de orgelbouwer Johan Smit, het houtwerk werd vervaardigd door de kistenmakers Jan Borchaerts en Jonas Hermsen. Het beeldhouwwerk kwam voor rekening van de Deventer beeldhouwer Derk Daniels. De benoeming van Johan Smit bleek een grote vergissing te zijn, zo zelfs dat men op een gegeven moment besloot de meester op het raadhuis gevangen te zetten. De orgelmaker werd toen dagelijks

Afb. 241 Avondmaalskan (tin, 33,5 cm, XVII). Coll. Grote of Lebuinuskkerk, Deventer (foto B. Dubbe).

naar het werk gebracht onder begeleiding van een stadsdienaar, die er tevens op moest letten of hij werkte of niet. Uit het feit dat aan de orgelmaker Johannes Slegel in 1668 een bedrag van 1485 Carolus gulden werd betaald mag met zekerheid worden afgeleid dat er van het werk van Smit niet veel is terecht gekomen.²⁴³

In de periode 1720-1722 kwam het opnieuw tot een grote restauratie, die nu uitgevoerd werd door de beroemde orgelmaker Frans Caspar Schnitger, de man die samen met zijn broer Jurgen het prachtige barok-orgel in de Zwolse Sint-Michaëlskerk heeft gebouwd naar een ontwerp van zijn vader, de Hamburgse or-